

ESKİ ANADOLU'DA HAPİSHANE VE CEZA*

Çev. Turgut YİĞİT

Bir hapisane temel olarak iki amaçla kullanılır. Bunlardan birincisi, ister suçlanmakta olan bir kişinin, isterse işlediği suçun karşılığında çalışacağını ya da verdiği zararı tazmin edeceğini garanti eden suçlunun alıkonulduğu yer olmasıdır. İkincisi ise, bir mahkumun cezasını çekmek üzere kapatıldığı yer olmasıdır. Hapishanenin bu iki şekilde kullanımından ilki, diğerine göre daha eskidir. Suçluların cezalarını çekmek üzere hapishaneye konulmaları bazı suçlar için artık uygun görülmeyen ölüm cezası ya da bedeninin sakatlanması gibi cezaların yerini almıştır. Eski Yakınoğu'da kişinin hapsedilerek cezalandırılması düşüncesi yoktu⁽¹⁾. Hapis cezası Romalılarca tamamen bilinmiyor değilse de, Roma yasalarında yer almıyordu. M.S. III. yüzyılın başlarında yaşamış hukukçu Ulpian'a göre, hapisane (*carcer*) insanları cezalandırmak için değil, sadece alıkoymak için kullanılmalıydı (*ad condinendos homines non ad puniendos haberi*)⁽²⁾. Hapisane, ölüm cezasına çarptırılmış mahkumların cezaları infaz edilinceye kadar tutuldukları bir yer olduğu gibi, tutuklanan kişilerin mahkeme boyunca (*custodia reorum*) alıkonuldukları yer olarak kabul ediliyordu. *Carcer*, Catilina'nın yan-

ç.n. Bu makale Kaspar K. Riemschneider tarafından Journal of Economic and Social History of the Orient, Vol. XX, Part I (1977) 114-126'da İngilizce olarak yayınlanmıştır.

* Dipnotlarda kullanılan kısaltmalar:

BOTU: E. Forrer, Die Boghazköi-Texte im Umschrift 2/1: Geschichtliche Texte aus dem Altem Chatti-Reich, Leipzig 1922.

KBO: Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig-Berlin.

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin.

(1) M. San Nicolo, Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte 35 (1945) 1'de bu belirtilmektedir.

(2) Digesta Iustiniani 48 19 8:9.

daşlarının burada boğulmasından anlaşılabilceği gibi aynı zamanda cezaların infaz edildiği bir yer olmalıydı⁽³⁾. Ulpian'ın söylediklerinin tersine, bugün eski Roma İmparatorluğu'nda uzun süreli hapis veya ömür boyu hapis cezasının olduğu da bilinmektedir⁽⁴⁾. Grekler ise hapishaneyi Romalılar'dan az kullanmışlardır⁽⁵⁾. Ciddi bir şekilde suçlanan kişi kendisine üç kişiyi tanık olarak gösterebiliyorsa tutuklanmazdı.

Anadolu'da hapishanelerin bulunduğunu ilk olarak Asur Ticaret Kolonileri devri metinleri ile biliyoruz. Bir mektupta, üç Asurlu tüccar, ortaklarından şüphelendikleri için, ondan hiç bir malın kaçakçılığını yapmamasını isterler, ve aynı mektupta Pusuken adlı birine kaçak mal gönderen bir kişiden söz ederler: "Onun kaçak malları ele geçirildi, saray Pusuken'i yakaladı ve onu hapse attı (ana kisersim)"⁽⁶⁾. Burada hapishanenin, Asurlu tüccarların bazan kaçakçılık yaparak vergi vermemeye çalıştıkları "saray"ın bünyesinde yer aldığı anlaşılmaktadır⁽⁷⁾. Çeşitli ticari işlerle ilgili bir başka mektupta, Salahsuwa⁽⁸⁾ şehri beyinin emrinde çalışanların bir diğer şehrin-bu mektup Ankuwa'nın lokalize edilmek istendiği Alişar'da bulunduğundan Ankuwa olabilir-prensesinin emri ile, bilmediğimiz bir sebeple, hapishaneye (*ina kisersim*) atıldıklarından bahsedilir. J. Lewy, Ankuwa topraklarına baskın yapmış olabileceklerini ileri sürmektedir⁽⁹⁾. Bu mektubu gönderen Asurlu, Salahsuwa'da ya da Salahsuwa yakınlarında bir yerde oturuyor olmalıydı. Mektubu gönderen, yine kendisi gibi Asurlu olan alıcıdan, yukarıda sözü edilen kişilerin paralarının olduğunu belirterek, bunların serbest bırakılmalarının ya da suçlarının kefaretiyle ödeyerek kurtulmalarının sağlanması için ne yapılabileceğini araştırmasını istemektedir. (Asurlu tüccarlar arasındaki haberleşme sisteminin, yerel beyler ta-

(3) Sallust, De Catilinae conjuratione 55. krş. ARM II 48, s.109-110'da J.M. Sasson'un makalesi.

(4) Bazı örnekler Paulys Real-Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft, 3. Band 1894, Carcer maddesinde bulunmaktadır.

(5) Eski Yunan'da hapis cezası için bak. A.R.W. Harrison, The Law of Athens, Vol.2, Oxford 1971, 177 ve 241 vd.

(6) B.Kienast, Die altassyrischen Texte..., Berlin 1960, No. 62:28 vd., krş. KL. R. Veenhof, Aspects of Old Assyrian trade and its terminology, Leiden 1972, 307.

(7) Veenhof, önceki dipnotta adı geçen kitapta, s.305 vd'da Eski Asurlular zamanında Anadolu'daki kaçakçılıktan ayrıntılı olarak bahseder.

(8) I.J.Gelb Inscriptions from Alishar and vicinity, Chicago 1935, No. 5:9 vd., bak. J. Lewy, Archives d'histoire du droit orientale 2(1938) 128 vd., J. Bottero, Le probleme des Habiru, Paris 1954, 8.

(9) J. Lewy, a.g.e. 130 n.2.

rafından da kullanıldığı burada görülmektedir.) Bizim için önemli olan tutukluluğun geçici kabul edilmesi ve mahkumların suçlarının kefaretinin ödedikten sonra serbest bırakılmalarıdır. Her iki mektupta kullanılan hapisane (*kisersum*) kelimesi sadece Asur Ticaret Kolonileri devri metinlerinde görüldüğüne göre, o zamanlar Anadolu'da konuşulan dillerden birinden alınmış olması ihtimali vardır (10). Burada hapisane kelimesiyle açıkca yerel beylerin saraylarındaki zindanlar kastedilmektedir. J.Lewy'nin sözünü ettiği yayınlanmamış bir mektupta, bir Asur Ticaret Kolonisi'nin 'karum'unda yine *kisersum* olarak adlandırılan hapisane olduğuna dair işaretler vardır: "Mademki *karum* onu hapisaneye attı (*ana kisersim*) ve (mademki) onu (hapisaneye) atan ben değildim..."(11). Başka bir ticari mektupta, hapisaneye ilişkin bir bölümden ("hapisanede seni ziyaret ettiğim zaman")(12) mahkumların tüm haklarından mahrum edilmedikleri, hatta hapisanedeyken bile ticari işlerine devam etmelerine izin verilebildiğini öğreniyoruz. Hapisanedeki birinden bahseden diğer Eski Asur belgeleri için Chicago Assyrian Dictionary, *kisersu* maddesine bakabiliriz. *Kisersum* ile birlikte kullanılan fiillere dikkat etmek gerekir. *Ana kisersim nadum* "hapisaneye (birini) atmak" ya da *ina kisersim wasabum* "hapisanede kalmak" gibi ifadelerde genellikle deyim bulunmaktadır. Eski Babilce'de hapisanenin karşılığı olan *şibittum* (13), *erebum* "girmek", *wasum* "ayrılmak" ve *suşum* "terketmek" gibi fiillerle birlikte kullanılmıştır.

Anadolu'da Asurlu tüccarlar zamanında hapisaneye ilgili bilgilerimiz az olduğu gibi, Hititler'de hapisane konusunda daha da azdır. Hapisanenin Hititçe karşılığını dahi bilmiyoruz. Hapisane kavramı birkaç yerde ya Babilce *bit kili* ya da Sumerogram É.EN.NU.UN şeklinde ifade edilmiştir.

(10) Assyrian Dictionary, Vol. K, Chicago 1971, *kisersu* maddesinde Gasur (daha sonra Nuzi)'da bulunmuş bir Eski Asur mektubu verilmektedir: *in É ki-se-er-tim [a]-ti-ma [a]-la-kam li-is-bu* "onlar ben gelene kadar ... evinde kalmalılar" (Harvard Semitic Series, Vol.10, Cambridge 1935, No.10: 8vd.) "Hapisane" anlamı burada sözün gelişine uygundur, fakat Eski Asurca *kisersu* ile kurulacak bir bağlantı şüpheyle karşılanmalıdır. Eski Akkadca *kisertum*'un Eski Asurca *kisersum* 'a nasıl dönüşebildiğini görmek çok zordur.

(11) J.Lewy, a.g.e., 129 n.1.

(12) Musee du Louvre, Textes cuneiformes, Tome 14, Paris 1928, No.49:25.

(13) Genellikle "hapisane" olarak tercüme edilen *şibittum*, cezaevinden ziyade bir *ergastulum*'dur. Burada borcundan dolayı angaryaya koşulan tutuklular alikonuyordu: Bu durum aşağıdaki, Ur'da bulunan bir Eski Babil mektubundan anlaşılabilir: "O borç yüzünden senin karına ve kızına el koydu. Hapisane'de (*i-na şi-bi-ti-im*) karın ve kızın öğütülerek öldürülmeden önce buraya gel. Karını ve kızını serbest bırak!" Ur Excavations, Texts Vol.5, 1953, No.9:14 vd.

Bit kili, Hitit metinlerinde sadece bir kez görülür. O da, bir dağ kavmi olan Kaskalar'ın buldukları bölgede III. Hattusili tarafından bir Hitit ileri karakolu olarak kurulan Tiliura şehrinin sakinlerine verilen talimatları konu alan metinde geçmektedir. Bu talimatlarla şehrin sakinlerinin Kaskalar'la ilişkide bulunmaları pek çok yönden yasaklanmaktadır. Bir Kaskalı geceleyn şehirde kalamazdı. Eğer bir Kaskalı geceleyn bir şehirde kalırsa ve bu durum ortaya çıkarsa, Tiliuralılar onu hapishaneye atmak zorundaydılar⁽¹⁴⁾. Onu para cezasına çarptırabilmeleri ya da öldürebilmeleri için ise kötü niyetli olduğuna dair kanıt bulmaları gerekiyordu. Bit kili'nin geçtiği, Kargamış kralı tarafından Ugarit kralına Babilce yazılmış bir mektupta "Hatti halkı"na atfedilmiş bir hikaye aktarılmaktadır: "Hapishanede (*i-na bit kili kali*) beş yıl geçirdikten sonra bir adam şöyle söyledi: 'Sabahleyn seni serbest bırakacaklar!' -Fakat (sabahleyn) o boğuldu"⁽¹⁵⁾. Bu dehşetli hikaye ve yukarıda bahsedilen talimatlar, Hititler'in suçluyu hapsedtiklerini gösterir.

É.EN.NU.UN ideogramı, yukarıda geçen Babilce *şibittu*'nun karşılığı olarak EN.NU.UN ya da EN.NUN şeklinde kehanet metinlerinde ve iki dilli metinlerde görülmektedir. Hitit metinlerindeki bu ideogramın önünde bulunan É, Hititçe'de hece hece ya da ideografik olarak yazılan evleri ifade eden kelimelerin önünde bulunan bir determinatif de olabilir⁽¹⁶⁾.

É.EN.NU.UN'un geçtiği altı belgeden ikisi-bir kehanet metni⁽¹⁷⁾ ve Naramsin efsanesinin bir fragmanı⁽¹⁸⁾ - Akkadca'dan çevirildiği için üzerinde durmamız gerekmez. Büyük bir kaptaki yılanın hareketlerine bakılarak nasıl kehanette bulunulduğunun anlatıldığı üçüncü bir metinde É.EN.NU.UN çok az rastlanılan bir anlamda kullanılmıştır⁽¹⁹⁾. Burada bu ideogram, kabın etrafında bulunan ve yılan dokunduğu zaman kehanetin gerçekleştiğinin kabul edildiği

(14) KUB XXI 29 III 31 (ve duplikat KUB XXIII 123 III 3) : *SÄÉ KI-LI-[...] pessianzi*. İzahıyla birlikte tüm metnin tercümesi için bak. E. von Schuler, *Die Kaskaer*, Berlin 1965, 145 vd.

(15) J.Naugayrol, *Ugaritica* 5, Paris 1968, s.108, No.35: 5 vd; Bak J.Naugayrol, *Revue hittite et asianguie* 18/66-67 (1966) 117-119.

(16) Bundan dolayı, É.EN.NU.UN'un "Babilce okunuşu", daha geç dönemler için kabul edilebilen bit *şibittu*'den çok, eski ve Orta Babilce'de (krş.n.13) "hapishane"nin karşılığı olan *şibittu*'dur.

(17) KBo X 7 II 7 ve 9 ; bu metni başka yerde ele alacağız.

(18) KBo III 20 II 8 ve 10; bak. H.G. Güterbock, *Zeitschrift für Assriologie* 44 (1938) 58, ve J. Sottero, *Le probleme des Habiru*, Paris 1954, 71.

(19) KUB XXII 38:9; bu metin E.Laroche tarafından *Revue d'Assyriologie* 52 (1958) 150 vd.'da tercüme edilmiştir.

bir çok noktadan birini gösteriyor olmalıydı. Başka bir kırık metinde⁽²⁰⁾ bu ideogramın bulunması şu nedenle önemlidir: Mahkeme tutanaklarına ait olan bu fragman, tarihlenebildiği Hitit İmparatorluğu zamanında, başkentte bir halk hapishanesinin bulunduğunu göstermektedir. Bunların dışında É.EN.NU.UN ideogramının geçtiği diğer iki metin, genellikle "saray kroniği" olarak bilinen Eski Hitit anekdotlarıdır.

Bu metnin çeşitli yerlerinden anlaşıldığına göre sözü geçen kişi olan, "Hurma şehri beyi" Askaliya adında biri, çömlekçi Ispudas-Inara'yı öldürmek ister⁽²¹⁾; her ne kadar onu daha önce bir cemiye-tin idarecisi olarak atadıysa da⁽²²⁾, şimdi hapishaneye atar. Ispudas-Inara'nın hapsedildiği ortaya çıkınca, açıkca belirtilmese de, muhtemelen kral tarafından serbest bırakılır. Bu pasaj şu nedenle ilgi çekicidir. Buradan anlaşıldığına göre kralın bilgisi dışında başkent-tin genel hapishanesinde bir kişinin hapsedilmesi mümkün değildir; o halde bu metin, kralın sürekli haberdar olduğu bölgenin dışında bir yerde bir hapishane olduğunu gösterir. Ispudas-Inara ya bir başka şehirde hapsedilmiş, ya sadece bir yere kapatılmış ya da düşmanı Askaliya'nın malikanesinde bir odada göz altında tutulmuş olmalıdır. İkinci olasılığı hareket noktası yaparak, suçluların takibatına dair bazı görüşler ileri sürülebilir.

Eski Hitit metinlerinden, kral gibi kanun ve adalet adına hareket edebilecek polis şefi statüsünde bir kimsenin bulunduğuna dair bilgi edinemiyoruz. Buna göre, suçlunun mahkumiyetinin değilse de, takibinin zarara uğrayan kişinin kendi işi olarak kabul edildiğini düşünebiliriz. Zarara uğrayan kişi, ailesinin ya da mensup olduğu kabilenin yardımıyla sanığı yakalar ve onu mahkeme zamanına kadar evinde alıkoyardı. Bu durumda, Eski Hitit şehirlerinde pek çok evde suçluların kapatılması için bir yer olması gerektiği ortaya çıkar. Praglı Hititolog V.Soucek, Eski Hitit kanunlarında sık olarak geçen *parnassea suwaizzi*'yi açıklamaya çalışırken, farklı bir hare-

(20) KBo XXII 131:3.

(21) KBo III 34=BoTU 12 A II 15 vd. -K. Balkan, bu metindeki Askaliya'nın Eski Hitit Dönemine ait bir tapu senedinde geçen, bu isimdeki prensle aynı şanis olduğunu ileri sürer; bak. Eine Schenkungsurkunde aus der althethitischen Zeit, gefunden in Inandık 1966, Ankara 1973, 53. Bu gerçekten mümkün olmakla beraber, biz bu belgenin katibinin adının Askaliya olduğunu ve bunun Eski Hitit zamanında oldukça yaygın bir isim olduğunu belirtmeliyiz.

(22) Duplikat KBo III 36=BoTU 12 B 22' ye göre yer ismi Ullama'dır. Lokalizasyonu için bak. E.Bilgiç, Archiv für Orientforschung 15(1945/51)20 ile n.149.

ket noktasından aynı sonuca ulaştı⁽²³⁾. Hitit kanunlarında belli başlı suçlar dışındaki ciddi suçlarla ilgili tüm maddeler, belirli cezaların' (çoğunlukla para verme ya da kişilerin eline teslimi) ardından gelen bu formülle sonuçlanmaktadır. Örneğin, "(madde 13) Eğer bir adam bir özgür vatandaşın burnunu ısırsa: O bir mina gümüş öder *parmassea suwaizzi*"⁽²⁴⁾. Bu formülün kelimesi kelimesine tercümesi şöyledir: "Ve o evine sürer". (İşin tuhafı, geçişli fiilin karşısında olması beklenen dolaysız tümleç yoktur⁽²⁵⁾). Teklif edilen farklı yorumlar⁽²⁶⁾ arasında bizce en uygunu Soucek tarafından ileri sürülendir: "Ve o (zarara uğrayan) (onu=suçluyu) onun evine (yani suçlunun evi) ⁽²⁷⁾ sürer (=serbest bırakır)". Burada para cezası ödendikten sonra, suçluyu serbest bırakmak zorunda olan zarara uğrayan kişinin suçluyu önceden yakaladığı farzedilir. Zarara uğrayan kişi tarafından suçlunun serbest bırakılması *parnessea suwaizzi* ile ifade edilir. Bu nedenle bu formül yalnızca tazminat almak için suçlunun yakalandığı olaylarla ilgili olmalıdır: Adam öldürme, saldırı, dövme ya da ciddi hırsızlıklar. Soucek, kanun maddelerinden birinde (madde38), kendi önerisini destekleyecek bir kanıt bulabilmişti ⁽²⁷⁾. Her ne kadar bu madde tümüyle anlaşılmasa da şu şekilde izah edilebilir: Eğer, mahkeme kararıyla tutuklanmış olan bir grup insan⁽²⁹⁾

- (23) V. Soucek, Bemerkungen zur Schlussformel der hethitischen Gesetze, Archiv Orientalni 29 (1961) 1-29. Burada Soucek, A.Walther, S.Alp ve O.R.Gurney tarafından bazı hususlarda ortaya konmuş bir yorumu destekleyici kanıtlar vermektedir (Bak. Soucek, a.g.e. s.18). Bu makale daha sonra devamı çıkmayan bir çalışmanın birinci kısmıdır. Bu nedenle Soucek'in yorumuna tarihçiler bir eleştiri getirememişlerdir.
- (24) Hitit kanunları, J.Friedrich, Die Hethitischen Gesetze, Leiden 1959'dan alıntı yapılmıştır. Fakat maddelerin numaralanmasında, Fr. Hrozny, Code Hittite provenant de l'Asie Mineur, Paris 1922'den izlenecek; başka türlü bir numaralama A.Goetze'nin Ancient Near Texts relating to the Old Testament, ed. by J.B. Pritchard, 3rd., Princeton 1969, 188 vd'daki tercümesinde ve F. Imparati, Le leggi ittite, Rome 1964'de olduğu gibi uygulanmıştır.
- (25) Hititçe'de pronominal objenin kaybolmasının diğer örnekleri için bak. F.Sommer-A. Falkenstein, Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattusili I, München 1938, 169.
- (26) Bak. Soucek, n.23'de adı geçen makalesinde s.11 vd.; bak. R. Haase, Bibliotheca Orientalis 19 (1962) 117 vd.; ve aynı yazar, Revue internationale des droits de l'antiquite 3e serie, 20 (1973) 37 vd.
- (27) Akkadca *bitu* "ev" gibi Hititçe *parn*-da "aile" kavramını içerebilir.
- (28) V.Soucek, a.g.e. s.21; aynı yazar, *Orientalische Literaturzeitung* 56(1961) s.460. Bu maddenin farklı bir yorumu H.G. Güterbock tarafından teklif edilmiştir; bak. aşağıdaki not ve *Festschrift Johannes Friedrich*, Haidelberg 1959, 210. bak.F.Imparati, *Le leggi ittite*, Rome 1964, 220vd.
- (29) Hititçe'de *hannesni appantes*; H.G.Güterbock, *Journal of Cuneiform Studies* 15 (1961)68, burada *appantes*'in "yakalanmış" anlamında olduğundan kuşku duymaktadır; (kavga)"ya tutuşmak" anlamında olduğunu düşünmektedir. Krş. F.Imparati, a.g.e.222.

için "yardıma gelen" olursa ve "davanın sahibi"⁽³⁰⁾ tarafından öldürülürse, yasalarda "yardıma gelen" in öldürülmesi nedeniyle tazminat verilmemesi şart koşular. "Yardıma gelen" ifadesi mahkumları serbest bırakma teşebbüsünü akla getirmektedir. "Davanın sahibi" olarak bahsedilen ise, tutuklananın zarara uğrattığı kişi olabilir. Zarara uğrayanın "yardıma gelen" i sadece tutukluları serbest bırakmaya kalkıştığı zaman öldürme hakkına sahip olması, tutuklular hapis-hanede değil de bu kişinin evinde alıkonulduğu için uygun görülüyor olmayıdı⁽³¹⁾. Eğer maddenin bu şekilde yorumlanması doğru ise, amacı, mahkeme kararıyla göz altına alınmış olanları serbest bıraktırmaya teşebbüs edecek olanları caydırmaktır. Böylece "yardıma gelen" engellenmiş oluyordu.

É.EN.NU.UN'un belgelerde altıncı kez geçtiği yere baktığımızda, Eski Hitit toplumunda özel cezanın bulunması ihtimali hatırlanmaktadır. Saray kroniklerindeki bu ideogramın bulunduğu kısımda, ileride tahta oturacak krallara, kral ailesi içinde suç işleyecek olan birine nasıl davranılması gerektiği anlatılmaktadır⁽³²⁾. Bu metne göre, "krala karşı bir suç işlemiş" bir "oğul" (anlaşılabileceği gibi kral ailesinden bir oğul) nehir 'ordeal'ine maruz bırakılmıyordu. Eğer ordeal onu "temizlerse" bundan böyle kralın huzuruna kabul edilirdi. Fakat ordeal onun aleyhine sonuçlanırsa "kendi evinde kalırdı":

(30) Kanunların en eski versiyonunda bu kişinin, Akkadca bel dini "kanuni hasım" in iğreti bir tercümesi olan *hanneshas ishas* "davanın sahibi" olarak adlandırılması, A.Goetze tarafından ilk olarak ortaya konmuştur. Daha sonraki zamana ait bir kopye Hititçe'ye daha uygun [*ha-an-ni-i*] *t-tal-wa-as* "davanın (biri)" olarak bunun yerini alır. Bu okunuş Goetze'ye de uygundur; bak. *Journal of American Oriental Society* 74(1954)188, ve H.G.Güterhock, *Journal of Cuneiform Studies* 15(1961) 68 n.18.

(31) Alacaklının evini "girmeye" mecbur (*ana het PN erahum*) olan iflas etmiş borçlunun tahhüdü, Asurlu tüccarlar döneminde Anadolu'da varlığı kabul edilen, bir gelenektir. Taahhüdün bu çeşiti Louvre Müzesindeki anlaşma metninde vardır; *Textes cuneiformes*, Tome 6, Paris 1920, No.68; G.Fisser-J.Lewy, *Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*, I. und 2.Teil, Leipzig 1930, s.65'te tercüme edilmiştir. Bu belgede geçen tüm şahıs isimlerinin Asurlu olmayıp Anadolu olması dikkat çekicidir.

(32) KBo III 28=BoTU 10. ; bak. E. Laroche, *Festschrift Heinrich Otten*, Wiesbaden 1973, 186-189. Bu ideogram burada metnin 17. satırındaki 'ordeal' ile ilgili olarak geçmiş olmalıdır. 17. satırdaki *at-ta-as-ma-as hur-sa-ni-i* *DiD-ya* "ordeal'ler... de ve nehir ordealleri babam tarafından (emredildi)" anlamındadır; hursani'nin akkadca'dan alındığı açıktır; çünkü Akkadca'da ordeal için kullanılan kelime hursanu'dur. "Nehir" ile birlikte kullanılmış ve Nuzi'de karşımıza *ID hur-sa-an* olarak çıkmaktadır. Aynı ifade 17. satırdaki gibi, izleyen satırda *A-NA SAG A-BI-YA* *DiD-ya* yazılmıştır; bu açıkça, *harsa*- "baş" yerine *IAR-sa-ni*'yi alan, bu sonraki kopyenin katibinin yanlış anlamasından kaynaklanmaktadır. Bu yorum, Mrs. Tivka Frymer tarafından *Ancient Near East* 'te yayınlanacak olan 'ordeal'ler üzerindeki çalışmada ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

"Onu hapisaneye atma, ona hiç zarar verme, onu öldürme!"⁽³³⁾. Metinden açıkça görüldüğü gibi, kral ailesine mensup biri cezanın infazına kadar hapsediliyordu; oysa ordeal ile mahkum edilmiş herhangi bir kişi hapsediliyordu. Metin yazarı, kral ailesine mensup bir kişiyi bu normal uygulamanın dışında tutmayı önermektedir.

Kral ailesi üyelerine ve vassal devletlerin krallarına sürgün ya da yeniden iskan cezası veriliyordu⁽³⁴⁾. En ünlü sürgün, amcası Hattusili tarafından tahttan indirildikten sonra ülke dışına gönderilen kral Urhi-Tesup'tur⁽³⁵⁾. Büyük krala karşı ayaklanan vassaller, bazan Hitit başkentine gönderilerek özel evlerde yaşamalarına izin veriliyordu⁽³⁶⁾. Bu münasebetle Romalılar'ın da ara sıra aynı yöntemi uyguladıkları akla gelmektedir. Kocası öldürüldükten sonra, Roma İmparatorluğu'nun egemenliğini reddeden Palmyrene kraliçesi Zenobia, sonunda Aurelian tarafından mağlup edilerek zafer alayında altın zincirlerle teşhir edilir. Bundan sonra ömrünün geriye kalan yıllarını geçireceği Tivoli yakınlarında bir yere gönderilir.

Kral ailesinden olmayan herkes yasalara tamamen bağlıydı. Hititler'de idam genellikle boynunu vurma şeklinde görülmektedir⁽³⁷⁾.

(33) a.g.e. s.13.

(34) Bu bildirinun sunulmasını izleyen tartışmada, sürgün cezası kral soyundan olmayan kişilerle ilişkili olarak da geçtiğinden, sürgün cezasının kral soyundan olan kişilerle sınırlı olmadığı savı ortaya sürüldü. Bu konuya ilişkin bir ferman KUB XIII 7 (bu metnin özeti için bak. E. von Schuler, *Festschrift Johannes Friedrich*, Heidelberg 1959, s.458) I 10-20: "Eğer bir muhafız ya da bir uşak ya da bir memur (ya da) bir yüksek rütbeli kralı kar-ap-zi (bir saldırı, henüz anlaşılamaştır), onu sürecekler (ar-ha par-ha-an-zi)." Bizim düşüncemize göre, bu ille de suçlu sürülür anlamında değildir. Daha doğrusu suçlu saray hizmetinden çıkarılır. Hititçe'de "sürgün etmek" için kullanılan terim uppa-"(uzağa) göndermek"dir (Bak. KUB XI 14 I 20=A. Götze, *Kleinasiatische Forschungen I* (1927/30) 166, ve KUB I 1 III 28, IV 36, bak. aşağıdaki not) Arha parh- değildir. J.Friedrich tarafından *Hethitisches Wörterbuch* 'da, astrolojik fal metni KUB VII 1 II 7'deki "zaga gönderilen kralın oğlu dönecek ve babasından tahtı zorla alacak" ifadeğine dayanıyor görünen "fortjagen"e ek olarak "vertreiben, verbannen" anlamları verilir. Fakat bu, Akkadca'dan yapılaş tercümedir ve başka bir yerde doğrulanmayan bir anlamda kullanılmamalıdır.

(35) KUB I 1 IV 36; bak. A. Götze, *Hattusilis*, Leipzig 1925, s.34.

(36) A.Goetze, *Keleinasien*, 2., neubearbeitete Auflage, München 1957, 101 ve n. 5.

(37) Eski Yakınoğu'da ölümlü cezası ve bedeni sakatlama cezasının değişik biçimleri için bak. J.Jelitto, *Dei penitlichen Strafen im Kriegs-und Rechtswesen der Babylonier und Assyrer*, Phil.Diss., Breslau 1913, R. Haase, *Körperliche Strafen in den altorientalischen Rechtssamlungen*, *Revue internationale des droits de l'andiquite*, 3^e serie, 10(1963) 55 vd. Gerçekten uygulanmış olan ya da yalnızca göz korkutmak için olan yasal hükümleri içeren, çivi yazılı kaynaklarda bulunan bedeni cezaların değişik biçimlerinin bir arada bulunduğu bir derleme yoktur. Bazıları, D.O. Edzard JESHO 3 (1960) 41 n.3 ve 42 n.7'de geçmektedir. Hırsızlık nedeniyle her iki elin kesilmesi şeklinde bir ceza Alalah'ta bulunan Tunip anlaşmasında geçmektedir. Bak. *The Assyrian Dictionary*, Vol.B, Chicago 1965, bataqu maddesi.

Bu ceza, Eski Hitit kanunlarında, sadece kral ailesinden mevki sahibi olan kimselerin emrine karşı gelenler için veriliyordu (madde 173)⁽³⁸⁾. Tabarna mühürleri olarak adlandırılan Eski Hitit kral mühürlerinde, mührün sahtesinin kullanılması ya da başkası tarafından kullanılması durumunda, boynunu vurma cezası verileceği ile göz korkutan Babilce bir ibare vardır⁽³⁹⁾. Hitit metinlerinde bu cezanın gerçekten uygulandığını gösteren bazı deliller vardır⁽⁴⁰⁾. Fakat işin tuhafı, birisinin kafasının kesildiği sadece bir yerde açıkça ifade edilmektedir. Ariwasu adında biri, Hititler ve Kaskalar arasında yapılan savaşta büyük ihtimalle Kaskalar'ın tarafını tutmuştu. Metinde onun yakalandığı ve başının kesildiği anlatılır⁽⁴¹⁾. Adı Kaskalı'dan çok Hititli olduğunu gösterdiğine göre, bu kişi ihanet nedeniyle idam edilmiş olmalıdır⁽⁴²⁾.

Krallık sembolünün çalınması (madde 23B), ırza geçme (madde 197), hayvanlarla cinsel ilişiki (madde 199) ve büyü (eğer yapan köle ise) (madde 170). gibi suçlar için ölüm cezası verilen diğer Hitit kanun maddelerinde de cezanın infaz biçimi belli değildir. Ölüm cezasından bahsedilen Eski Asur metinlerinin pek azında aynı durum vardır. Asurlu tüccarlar döneminde Anadolu'da ticaret hayatında sahtekarlık ve zimmete para geçirme oldukça yaygınlaşmıştı. Fakat Asurlu bir dolandırıcı, borcu nedeniyle sert bir cezayla karşılaşmadan hapsediliyordu⁽⁴³⁾. Ölüm cezası ile göz dağının verildiği

(38) Aynı maddede, kralın sözüne karşı gelen birisi için "onun evi (ya da ailesi) *pupulli* olacak" şeklinde açıkça anlaşılamayan bir ceza verilmektedir.

(39) K.Riemschneider, *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung* 6(1958) s.335.

(40) Boynunu vurma cezası Tawagalawa mektubu IV 49 ve 51'de geçmektedir; bak. F. sommer, *Die Ahhiyava-Urkunden*, München 1932, s.187. KUB 31 68:13'de birisi endişesini dile getirmektedir: "Güneşim (kral) benim başımı kesmeyecek mi?"

(41) KBo 14 18:10 transkripsiyon ve tercüme için bak. H.G.Güterbock, *Journal of Cuneiform Studies* 10 (1956)s.118, fragment 51; tarihleme ve yorum için bak. a.g.e. s.50, ve von Schuler, *Die Kaskaer*, Berlin 1965, 55 n.384.

(42) Bize göre burada 'boynunu vurma'nın geçmesi katibin yanlış yorumundan kaynaklanmaktadır. Eski Hitit kralı Hattusili'nin icraatının Hititçe versiyonunda şunları okuyoruz: *LUGAL.GAL- ma-an-kan- SAG.DU-ZU ku-e-er-su-un*" ve ben büyük kral, onun başını kestim" (KBo 10 2 II 47). Bu önceki satırda geçen *Ta-wa-an-na-ga-as* isimli kişiyle ilgilidir. Hititçe versiyonun tercüme edildiği Akkadca metin maalesef konu ile ilgili kısımda tahrip olmuştur. Fakat burada bir şahıs isminin bulunmadığı, buna karşın *Ta-u-na-ga* adında bir şehrin bulunduğu bilinmektedir (KBo 10 I 46). Hititçe tercümesinde, *ittakis* "o keser", sonraki satırda *it-ta-ki-i [s]* "o yakar" olarak alınmıştır.

(43) *Erahum* terimi için bak. G.Eiser-J.Lewy, *Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*, 3. und 4. Teil, Leipzig 1935, 114 ("bedeutet... den Beginn der Personalvollstreckung, wobei es sich wohl nur um eine Art von Schuldhafthandelt"). Mahkeme tutanakları için bak. B. Kienast, *Die altassyrischen Texte ...*, Berlin 1960, Nr. 21.

belgeler, sadece boşanma ya da miras sözleşmeleriyle ilgili olanlardır⁽⁴⁴⁾. Örneğin, bir adam ya da bir kadın, eski koca ya da karısından boşanma anlaşmasının aksine istekte bulunursa, suçlu kişi öldürülürdü. Bu belgelerin hemen hepsinde Asurca olmayan şahıs isimleri bulunduğundan, buradaki cezanın olduğu gibi, yerel bir geleneği yansıttığı sonucuna varabiliriz. Öte yandan ölüm cezasının nasıl uygulandığını bilmiyoruz. Burada da boynunu vurma yöntemi uygulanıyor olabilirdi. Bu, zamanımıza kadar ulaşan Hitit kanunlarının kopyelerinin yapıldığı sırada geçerli olan hemen hemen tek ölüm cezası gibi görünmektedir⁽⁴⁵⁾. Eskiden olan bazı uygulamalar daha insani cezalarla yer değiştirmiştir. Bir başkası tarlayı ektikten sonra, aynı tarlayı eken bir adam eskiden iki öküz çiftine koşulur ve boynuna saban geçirilirdi. Bu, suçlu için ölüm demekti. Sonra tüm bu işlemlere majik bir unsur eklenerek öküzler de öldürülürdü. Reformdan sonra bu uygulamadan geriye kalan şöyledir: "Şimdi onlar adamın yerine bir koyun ve öküzlerin yerine iki koyun alacaklar". Suçlu, günahtan arınma töreni için ekmek ve bira vererek, tarlanın ürününü de ilk ekene bırakmalıdır (madde 166-167).

Bir başka maddenin konusu bir adamın bir kaç arı kovanını çalmasıdır. Eskiden suçlu, sonuçta ölecek şekilde arılara sokturulurdu. Reformdan sonra, suçlu sadece para cezası ödemetedir (madde 92).

Reformdan sonra da bir köleye verilen ceza açık değildir. Eğer köle efendisine karşı gelirse, "o küpe giderdi". Metinden edinilen fikre göre bu ölüm cezası olmalıdır. Kesin olmamakla beraber kölenin canlı canlı gömüldüğü ya da suda boğulduğu kabul edilir (madde 173)⁽⁴⁶⁾.

Bir başka ceza olarak da bedeninin sakatlanması söylenebilir. Kanunlarda bu ceza kölelere mahsustur. Bir şeyi çalan ya da bir evi yakın kölenin, zararı tazmin etmesinin yanısıra burnu ve kulakları kesilirdi (madde 95 ve 99).

Kanunlarda kör edilme cezası yoktur. Suppiluliuma'nın seleflerinden birine ait olan bir fermanda bazen kölelerin hırsızlık nede-

(44) G.Eisser-J.Lewy, *Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*, 1. und 2. Teil, Leipzig 1930, No.3'den 5'e ve 8.

(45) Eski Hitit kralı Hattusili'nin bir fermanında kaliçe, ölüm cezasından bahsedilmeyerek kovuluyor; bak. KBo III 27=BoTU 10 9 vd.; bak.A.Falkenstein, *Die hettisch-akkadische Bilingue des Hattusili I.*, München 1938,220 ve 160n.1, burada Hammurabi Kanunları (maddi 227) ile paralellik vardır.

(46) Bak. F. Imparati, *le legge ittite*, Rome 1974 305 n.2.

niyle kör edildiği belli olmaktadır⁽⁴⁷⁾. Bu fermanın anlaşılacağına göre, özgür halka daha önce verilen kör edilme cezası şimdi yasaklanmaktadır⁽⁴⁸⁾.

Kanunlarda özgürler tarafından işlenen tüm suçlar için (daha önce bahsedilen belli başlı suçlar dışında) para cezası verilmektedir. Genellikle bu, suçun sebebiyet verdiği zararı defalarca aşan bir miktardır⁽⁴⁹⁾. Hitit kanunları genellikle yaptırım gücünü bu şekilde zararı ödetme prensibinden almaktaydı. Tazminattan çok intikamı içeren cezalar az da olsa vardı.

(47) KUB XIII 9 II 14 ve 18; bak. E.von Schuler, *Festschrift Johannes Friedrich*, Heidelberg 1959, 446 vd. Bu metnin tarihmemesi için bak. H.Otten, *Die hethitischen historischen Quellen...*, *Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse*, Mainz 1968.115.

(48) Kör etme cezası, Suppiluliuma'nın seleflerinden Arnuwanda'ya bazı yüksek memurların ant içmelerinde geçmektedir. Bu metne göre, kör edilen "haberci" belki bir casustu. Bak. H.Ehalolf, *Kleinasiatische Forschungen I* (1927/30) s.397, ve E. von Schuler, *Orientalia* NS 25 (1956)226 ve 230.

(49) Fakat sanık bunu ödemediği zaman idamına engel olunamazdı. Bu durumda, Hamurabi yasalarında olduğu gibi (madde 8), adını bilmediğimiz bir Hitit kralı ile Kizzuwatnalı Paddatisu arasında aktedilen anlaşmadan öğrendiğimize göre hırsızlık ve adam öldürme için ölüm cezası veriliyordu. KUB XXXIV 1:33,37 ve 34; bak. G.R. Meyer, *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung* 1(1953) s.118.